

## ETHICAL INTERFERENCE BETWEEN PLUTARCH AND OVID

Alexandru Lucian Voinea

PhD, „Mihai Eminescu” National College, Baia Mare

*Abstract: Plutarch of Chaeronea (46-125) is famous for his Parallel lives, but also for the interesting issues concerning the practical morality found in Moralia, a collection of dialogues and essays. Publius Ovidius Naso is known as a poet of the Imperial Period (43. Chr.-17 p. Chr.), particularly for works as Ars Amatoria or Amores. But the ethical values can be found especially in the mythological poem Metamorphoses. In a series of texts with philosophical content, Plutarch reveals himself as a follower of Stoicism and Platonism in opposition to Epicureanism. We show that a comparison between Plutarch and Ovid is viable. There are common ethical values that are found in the works of both authors. Plutarch and Ovid equally propose an ethic of moderation, of Aristotelian inspiration.*

*Keywords: ethics, morality, virtue, Plutarch, Ovid*

La prima vedere, o comparație între Plutarh și Ovidiu naște semne de întrebare. Ce au în comun cei doi? Există interferențe etice? Putem vorbi de valori etice la Ovidiu, care fusese acuzat de imoralitate? Plutarh este istoriograf sau moralist? Au avut un destin asemănător? Și Plutarh a trăit în exil? Lista întrebărilor nu se încheie aici. În această lucrare ne interesează în mod special abordarea unor probleme de filosofie a moralei, comune celor doi scriitori. Plutarh nu a trăit în exil, dar a scris tratatul *De exilio*, dedicat unui prieten de-al său, Menemachus din Sardis, tratat din care aflăm că el, deși este legat de ținutul său natal, ar putea trăi oriunde în lumea asta, căci înțeleptul este fericit oriunde, în orice situație.

Dacă Ovidiu este un *praeceptor amoris*, Plutarh este un profesor de filosofie morală, de etică aplicată. De la trecerea în neființă a lui Ovidiu și până la nașterea lui Plutarh nu au trecut nici 30 de ani. Prin urmare amândoi au trăit în perioada Principatului. Deși grec de origine, Plutarh a avut un respect deosebit pentru tradițiile romane, *mores maiorum*. Eugen Cizek ne dezvăluie că Ovidiu a fost coleg cu Seneca Retorul în timpul studiilor sale de retorică desfășurate la Roma<sup>1</sup>. Seneca Filosoful îl citează adeseori în scrierile sale filosofice. (Cf. *Epistulae morales ad Lucilium*). Celebru mai ales datorită *Vieților paralele*, și cunoscut la noi în țară mai degrabă ca un istoric, Plutarh din Cheronea este în primul rând filosof și moralist. El scrie *Viețile paralele* pentru a ilustra virtuțile unor oameni politici celebri, greci și romani, cu scopul de a trezi în sufletul cititorilor dorința de a le imita, amintindu-ne de cunoscutul principiu ciceronian *historia magistra vitae*. Însă principiile și preceptele morale și filosofice ale lui Plutarh se regăsesc mai ales în lucrarea enciclopedică *Moralia (Scrieri morale)*. Ovidiu trăiește într-o epocă în care a revenit interesul pentru tradițiile romane. Învățuri morale, fără pretenția de a-l considera filosof al moralei, vom regăsi în poemul mitologic *Metamorfoze*, după cum constată Eugen Vasiliu:

<sup>1</sup> Cizek, Eugen, *Istoria literaturii latine*, ediția a II-a, vol. I., Editura Corint, București, 2003, p. 344.

“El se plasează la răscrucea dintre epopeea cosmogonică antropomorfică a lui Hesiod și filosofia în versuri epice practică de Empedocle sau de Lucrețiu și ne înfățișează elementele materiale ale lumii în acțiune.”<sup>2</sup>

Legătura poetului sulmonez cu filosofia o putem găsi cel mai ușor dacă, citind *Metamorfozele*, ne vom îndrepta atenția înspre legenda care ne dezvăluie învățăturile înțeleptului Pitagora, din Cartea a XV-a:

„aici în Crotona, trăia un bărbat originar din Samos ... El s-a înălțat cu mintea până la zei, în regiunile cerești și pe cele pe care natura le refuză ochilor lumești, le-a cuprins cu ochii minții...Mulțimea îl asculta în tăcere și-i admira cuvintele, iar el învăța despre începutul lumii și despre cauzele lucrurilor, ce e natura, ce sunt zeii .....”. „El a mustrat pe oameni că se hrănesc cu carne”, pe care o numește „hrană nelegiuită” și recomandă „roadele pământului (zarzavaturi, legume și fructe), mierea și laptele”.<sup>3</sup>

Gheorghe Vlăduțescu vorbește de „pythagorismul lui Ovidiu” pe care-l numește „poetic”.<sup>4</sup> Înțeleptul Pythagora condamnă “folosirea nesăbuită a cărnii și setea de aur, de avuții a deschis, spunea înțeleptul, calea crimei și a făcut să fie sacrificați oameni în războaie sângeroase, turme nevinovate de oi și cirezi de boi-animale blânde și muncitoare.” De asemenea, acesta nu e de acord nici cu sacrificarea ritualică a animalelor, „ca să-i îmbune pe zei”. Nu este de acord cu “înșelătorii” care sădesc frica de moarte, sperindu-i pe oameni. Căci moartea nu este un rău moral, ea este o „lege a firii” și “nu este hărăzită de către zei” ca o pedeapsă.<sup>5</sup>

Problema filosofică a trecerii ireversibile a timpului se regăsește, de asemenea, în această legendă ovidiană:

“Timpul se scurge și el, ca apele unui fluviu, și vița noastră trece, se scurge, făcând loc altor vieți care ne urmează și duc mai departe făclia progresului”<sup>6</sup>.

După Ovidiu, cel de-al doilea rege legendar al Romei, Numa Pompilius, ar fi fost discipol al lui Pythagora.

Plutarh este considerat de Eduard Zeller un “pythagoraisierender Platoniker”<sup>7</sup>. Avem astfel o părere avizată a unuia dintre cei mai prestigioși istorici ai filosofiei referitoare la pythagoreismul înțeleptului din Cheronea, “părere care în cercetările moderne câștigă din ce în ce mai mulți adepți”<sup>8</sup>.

Referitor la animale, Plutarh consideră că acestea au și ele drepturi și nu trebuie tratate precum sclavii, dedicându-le un întreg tratat: *De sollertia animalium*. După Plutarh, animalele trebuie tratate cu *blândețe (praotes)*, propunând astfel, practicarea acestei virtuți etice căreia îi acordă o importanță deosebită. Această problemă a drepturilor animalelor este considerată de unii cercetători<sup>9</sup> o problemă de etică aplicată, cât se poate de actuală, iar etica modernă nu poate face abstracție de concepția înțeleptului din Cheronea în această privință.

Plutarh nu a fost poet, dar a scris *De audiendo poetis*, în care îi elogiază pe aceștia și își expune principiile etice și estetice care ar putea fi de folos unui poet pentru a fi desăvârșit. Vom afla aici și despre utilitatea poeziei în educația morală a tinerilor.

<sup>2</sup>Cf. Ovidius, *Metamorfozele*, trad. de Traian Lazarovici, prefață de Eugen Vasiliu, Editura Europolis, Constanța, 2007, p. 5.

<sup>3</sup> Ovidiu, *Metamorfoze*, ediție îngrijită de Grigore Tănăsescu, Editura Ion Creangă, București, 1988, p. 139.

<sup>4</sup> Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Roma Antică*, Editura Albatros, București, 1991, p. 213.

<sup>5</sup> Ovidiu, *Metamorfoze*, XV, 60-160.

<sup>6</sup> Ovidiu, *Metamorfoze*, ediție îngrijită de Grigore Tănăsescu, Editura Ion Creangă, București, 1988, p. 139.

<sup>7</sup> Zeller, Eduard, *Philosophie der Griechen*, Leipzig, 1909, p. 193.

<sup>8</sup> Cihă, Miron, *Civilizația Egiptului greco-roman. Plutarh „Despre Isis și Osiris”*, Editura Universității din București, București, 2000, p. 37.

<sup>9</sup> Cf. Newmyer, Stephen T., *Animals, right, and reason in Plutarch and modern ethics*, Routledge, London, 2005.

Putem vorbi de morală sau de etică în opera lui Ovidiu? Unii ar spune că e nevoie de curaj pentru asta, alții că am îndrăzni prea mult. Voi argumenta în cele ce urmează că se poate vorbi de valori etice la Ovidiu.

Dar ce este etica? O observație referitoare la vocabular este necesară pentru a evita înțelegerea greșită: trebuie spus “morală” sau “etică”? Cuvântul morală provine din latină și înseamnă „moravuri”, iar etică, din grecește și înseamnă „caracter”. Unii filosofi sunt de părere că cei doi termeni sunt identici, că au aceleași semnificații, că nu există nicio deosebire. Alții, fac diferență între morală și etică, considerându-le domenii diferite ale filosofiei. Reprezentativă este concepția filosofului german Immanuel Kant, pentru care morala desemnează ansamblul principiilor generale, iar etica – aplicarea lor concretă. Mai sunt și filosofi care desemnează prin “morală” teoria îndatoririlor față de ceilalți, iar prin „etică” doctrina mântuirii și a înțelepciunii. Etica mai are în vedere valorile morale cum sunt de exemplu, binele și răul.

În perimetrul românesc, Teodor Vidam este cel care face o distincție clară între morală și etică:

“Morala aparține sferei acțiunii și culturii.... În raport cu morala, etica este o cercetare sistematică de ordin secund, dar nu secundar. Obiectul său de cercetare este studiul conceptelor morale, experiențelor și criteriilor morale de deslușire a conduitelor bune de cele mai puțin bune”.<sup>10</sup>

Ernst Robert Curtius scrie despre “moralizarea lui Ovidiu” de la începutul Evului Mediu și constată legătura profundă dintre poezia antică și filosofie.<sup>11</sup> La Alain de Lille, anticele figuri exemplare sunt înfățișate ca idei prefigurate. Astfel, celebra “Elena reprezintă frumusețea; ....Cato cumpătarea; Platon strălucirea spiritului; Cicero elocvența; Aristotel filosofia”.<sup>12</sup> El ne prezintă și exemple de “pervertiți”, cum ar fi „amorosul Paris” sau „poetii vechi romani Ennius și Pacuvius, disprețuiți de cei din vremea lui August”.<sup>13</sup> Numele lui Ovidiu nu este amintit aici. În concepția lui Alain de Lille, „natura pune la cale crearea unui om perfect și are ca surori cerești pe Concordia, Abundența, Favoarea, .....Prudența”. Rațiunea se asociază cu „Phronesis, Înțelepciunea care cunoaște toate artele divine”.<sup>14</sup> Cunoscută ca una dintre cele patru virtuți cardinale în tradiția filosofică, Phronesis este ridicată acum la rangul de zeiță. Pe Ovidiu îl vom găsi în palatul lui Dumnezeu, având o companie selectă:

„în palatul lui Dumnezeu sunt reprezentate ideile veșnice, cauzele și temeliile tuturor lucrurilor: deci și frumusețea lui Adonis, funcțiile culturale ale lui Ulise, Cicero, Tiphys, Pollux, Cato, Ovidiu, ș.a.”<sup>15</sup>

Natura este cea care “mobilizează virtuțile”, care se opun viciilor, iar noul om, „omul perfect”, învinge în lupta sa împotriva răului, instaurând „dragostea și armonia pe pământ”.<sup>16</sup>

După cum se observă, poetul Ovidiu este inclus în acest „proiect” măreț, de creare a unui om perfect. Își are și el contribuția lui. Importanța naturii în actul creației divine, dar și în viața oamenilor este recunoscută de Ovidiu:

<sup>10</sup> Vidam, Teodor, *Orientări și mize ale gândirii etice contemporane*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2009, p. 63.

<sup>11</sup> Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, Editura Univers, București, 1970, p. 240. Vezi și Jos. Engels, *Études sur l' Ovide moralisé*, Gröningen, 1943.

<sup>12</sup> *Ibidem*, p. 142. Cf. *op. cit.*, p. 141: *Alain de Lille este una dintre cele mai însemnate figuri ale secolului al XII-lea; un teolog speculativ care a făcut accesibile noi izvoare. El a fost numit în Evul Mediu doctor universalis, la fel ca și, după el, Albertus Magnus.*

<sup>13</sup> *Ibidem*, p. 143.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 144.

<sup>15</sup> *Ibidem*, p. 145.

<sup>16</sup> *Ibidem*.

“Ovidiu își începe cosmogonia sa cu descrierea haosului (*Metamorfoze*, I, 5 sqq.). E o luptă între rece și cald, umed și uscat, moale și tare, greu și ușor. Acest conflict e aplanat de un zeu sau de natură, mai binevoitoare: *Hanc deus et melior litem natura diremit.*”<sup>17</sup>

Plutarh a scris *Moralia*, o culegere de dialoguri și eseuri ce tratează mai ales probleme de filosofie și morală. Este suficient să amintim tratatul *De virtute morali* în care se concentrează concepția sa etică. În concepția filosofului din Cheronea, morala este o artă de a trăi, așa cum erau de prere și filosofii stoici. Plutarh nu este însă de acord cu stoicii privința conceptului *apátheia* (suprimarea pasiunilor), propunând temperarea acestora, cumpătarea.

Depășirea măsurii este un viciu, iar calea de mijloc adevărata virtute, atât la Plutarh cât și la Ovidiu. Poetul sulmonez, înaintea lui Plutarh, este cel care propune o etică a moderației, în manieră aristotelică. *In medio stat virtus* este o maximă atribuită lui Ovidiu de mulți cercetători moderni. Însă această expresie datează de la Aristotel<sup>18</sup>, pe care l-am putea numi întemeietorul eticii moderației. Regăsim această temă și la Horațiu, în *Sermones (Satire)*: „est modus in rebus”<sup>19</sup>, respectiv în *Carmina: aurea mediocritas* („aurita cale de mijloc”) <sup>20</sup>, dar și la filosofii scolastici medievali. Prin urmare, expresia își trage rădăcinile din această cugetare a lui Aristotel, “virtutea se află între extreme”, iar seva din cartea a II-a a *Metamorfozelor* lui Ovidiu, mitul lui Phaeton. Încredințând fiului său Phaeton carul strălucitor, Soarele îl sfătuiește:

„Dacă e prea sus te ridici, căci vei da foc la cereștile case. Iar de-i fi prea jos, vei aprinde pământul. Cel mai sigur e drumul de mijloc”<sup>21</sup>

Se citează atunci când vrem să conciliem două păreri diametral opuse sau când încercăm un compromis (e. g. în timpul unei medieri sau negocieri), adică în situații când românul, de obicei, ar spune: „adevărul e la mijloc”, sau „împăcăm și capra și varza”. Depășirea măsurii este un viciu care atrage după sine pedeapsa divină. Astfel, Phaeton este lovit de fulgerul lui Jupiter, iar trufașa Arahne este metamorfozată în păianjen de zeița Pallas Atena. “Trebuie să fim cumpătați la orice, iar pentru aceasta dăm un îndemn foarte plăcut”:

„Icare, plutește la mijloc./ Te sfătuiesc, căci prea jos de vei merge, se-ncarcă de apă/ Penele, dacă prea sus, le va arde al soarelui foc. / Între-amândouă să zbori”, ne îndeamnă Ovidiu în cartea a VIII-a a *Metamorfozelor*, unde ne relatează mitul lui *Dedal și Icar*. Căci cel care părăsește calea de mijloc, sfârșește rău, după cum se arată limpede în aceste exemple.”<sup>22</sup> Putem fi ghidați spre acțiunea justă prin renunțarea la ideea că binele și răul sunt opuse, gândindu-ne în schimb, la bine ca aflându-se “la cumpăna” dintre extremele excesului și ale deficienței. De exemplu, curajul se află la cumpăna dintre excesul de impetuozitate și nesăbuiță, și deficiența care constă în lașitate; generozitatea este calea de mijloc între avariție și extravaganta; bunătatea, între dezinteres și indulgență. Opunându-se modului în care este percepută adesea moralitatea, etica lui Aristotel nu se rezumă la ideea de a fi bun, ci propune un plan al unei vieți corecte. Prin urmare, a face ceea ce este corect nu înseamnă doar să urmezi niște reguli, ci și să găsești echilibrul perfect, în funcție de circumstanțele în care te afli - fie ele pozitive sau negative.

<sup>17</sup>Ibidem, p. 129. *Cu patru secole mai târziu, Claudian reia aceeași temă.*

<sup>18</sup> Cf. Aristotel, *Etica Nicomahică*, II, 6: *meson te kai ariston*, consemnată și de Diogenes Laertios în lucrarea sa, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*.

<sup>19</sup> Cf. Horatius, *Sermones*, I, 1, 106.

<sup>20</sup> Cf. Idem, *Carmina*, II, 10.

<sup>21</sup> Cf. Ovidius, *Metamorphoses*, II,: *Altius egressus caelestia tecta cremabis, inferius terras: / Inter utrumque tem, medio tutissimus ibis.*

Pentru textele în limba latină am consultat și portalul <http://thelatinlibrary.com/ovid.html>.

<sup>22</sup>Inochentie Micu Klein, Ioan, *Carte de înțelepciune latină (Illustrium poetarum flores)*, Ediție de Florea Firan și Bogdan Hâncu, București, Editura Științifică, 1992, pp. 322-323: *Postquam manus ultima coepto/ Imposita est geminas opifex libravit in allas/ Ipse suum corpus metaque pendit in aura./ Instruit et natum medioque ut limite currat./ Icare ait moneo, ne si dimissior ibis/ Unda gravet pennas, si celsior ignis adurat./ Inter utrumque vola.*

Plutarh propune și el, tot în manieră aristotelică, virtutea cumpătării ce reprezintă calea de mijloc pentru a putea stăpâni pasiunile cele rele: mânia, trufia, durerea, frica, pofta, iubirea și plăcerea. Doar că înțeleptul din Cheronea dezvoltă o etică a moderației propriie, în care virtuți secundare precum moderația, stăpânirea de sine și blândețea ocupă un loc aparte.

Prin urmare, pentru Plutarh este esențială practicarea unor virtuți precum *praôtes*, (*blândețea*), *philanthropía* (*omenia*) și *epiêikeia* (*stăpânirea de sine*), virtuți de sociabilitate, de toleranță și de indulgență, sau mai simplu, virtuți ale umanității. Plutarh este de acord și aici cu Aristotel.<sup>23</sup> În tratatul *De virtute morali*, consideră că virtutea morală introduce *rațiunea* (*ratio*) în domeniul pasiunilor, fără să pretindă să le distrugă. Excesul este cel care dăunează în tot. Plutarh, preot la Delhi, se supune aici înțelepciunii apolinice: *Medén ágan* (“Nimic prea mult!”).

Virtutea morală este esențialmente și ea o dispoziție preferențială pentru binele moral. Or, acesta nu este o extremă, ci o cale de mijloc între două extreme la fel de supărătoare, și această cale de mijloc este relativă pentru fiecare dintre noi: fiecare om trebuie să practice în raport cu el însuși fiecare virtute. Fixarea corectă a căii de mijloc îi aparține, căci aceasta diferă de la individ la individ după împrejurările în care acesta este plasat. Este domeniul virtuții numită “cumpătare”, pe care grecii o numeau *sophrosýne*.

Termenul *virtus* se mai regăsește și în alte opere ale poetului latin Ovidiu, cum ar fi *Arta iubirii*:

*Ipsa quoque et cultu est et nomina femina Virtus / Non mirum, populo si placet illa suo.*  
<sup>24</sup>(*Ars amatoria*, III, v. 23-24.); *Caesaribus virtus contingit ante diem*<sup>25</sup> (*Ibidem*, I, 184).

Plutarh este cel care dedică un întreg tratat pentru a elogia virtuțile femeilor: *Mulierum virtutes*, considerând excelent obiceiul roman de a decerna femeilor, precum și bărbaților după moartea lor, elogiile publice pe care le-au meritat<sup>26</sup>.

Despre confuzia care se poate face uneori foarte ușor între viciu și virtute, care este cunoscută în filosofie încă de la Platon (în dialogul *Gorgias*), Ovidiu ne atenționează în *Remedia amoris*, v. 323-326:

*“Et mala sunt vicina bonis; errore sub illo / Pro vitio virtus crimina saepe tullit. Qua potes, in peius dotes deflecte puellae, / Iudiciuque brevi limite falle tuum.”*<sup>27</sup>

Această confuzie reprezintă, și în opinia lui Ovidiu, cea mai mare greșeală. Plutarh dedică acestei probleme tratatul *De virtute et vitio*, în care ne atenționează asupra acestei confuzii care se poate face foarte ușor, între viciu și virtute.

“O grupare tematică a unor citate moralizatoare<sup>28</sup> este realizată de către episcopul Inochentie Micu Klein, în lucrarea sa *Carte de înțelepciune latină (Illustrium poetarum flores)*, Ediție de Florea Firan și Bogdan Hâncu, București, Editura Științifică, 1992.

”Poetul cel mai citat este Ovidius, gășind autorul florilegiului în toate operele poetului iubirilor gingașe, *tenerorum lusor amorum*, versuri pline de gravitate și îndemn la moralitate și bun simț”, constată Viorica Lascu<sup>29</sup>.

<sup>23</sup> Aristotel, *Etica Nicomahică*, II, 7. 1107.

<sup>24</sup> Vezi traducerea în limba română realizată de Maria - Valeria Petrescu în: Ovidiu, *Opere*, Editura Gunivas, Chișinău, 2001, p. 206: “Însăși Virtutea-i femeie prin îmbrăcăminte și nume: / E de mirare că ea place atâtor femei?”

<sup>25</sup>*Ibidem*, p. 166: “Cezarii au însușiri care întrec vârsta lor”.

<sup>26</sup> Plutarque, *Oeuvres morales*, Tome IV, *Conduites méritoire des femmes: Étiologies romaines: Étiologies grecques: Parallèles mineurs*, Les Belles Lettres, Paris, 2002. Cf. Plutarchus, *Moralia, Mulierum virtutes*, 242 E-F. (trad. ns.).

<sup>27</sup>*Ibidem*, p. 246: *Binele este cu răul vecin și ades faci greșeala / Că socotești drept cusur partea cea bună din om. / Scade cât poți însușirile fetei: ușor treci hotarul / Dintre ce-i bine și rău: ca judecata să-nșeli.*

<sup>28</sup> Buzoianu, Livia (îngrijitor ediție), *Interferențe ovidiene*, Constanța: Ex Ponto, 2009, p. 197. Vezi articolul Vioricăi Lascu, *Publius Ovidius Naso și episcopul Inochentie Micu Klein*, pp. 195-198.

Vom întâlni aici versuri în limba latină, dar și în traducere românească, despre diverse valori morale. Începe cu “abstinența”, căci, “*Abtinere a placitis non minima virtus/ Abținerea de la plăceri este o virtute de seamă*”, constată Ovidiu în *Epist. 16 a Heroidelor* :

“*Disce meo exemplo formosis posse carere: / Est virtus placitis abstinuisse bonis./ Pildă îți dau de-a-nvăța să renunți la cele frumoase/ Ești virtuos când te abții de la ce-ți este plăcut.*”<sup>30</sup>

Căci oamenii, orbiți de lăcomia averii, nu deosebesc ce este folositor de ceea ce vatămă, precizează Ovidiu în cartea a XI-a a *Metamorfozelor* :

”*Crescit amor numi, quantum ipsa pecunia crescit / Iar cu cât ai mai mult aur, pofta ta de aur crește*”<sup>31</sup>.

*Stăpânirea de sine* este o virtute care, alături de *cumpătare*, se bucură la Plutarh de o atenție sporită atât în *Moralia*, cât și în *Vieți paralele*. Ele se opun destrăbălării (*tryphe*) și nestăpânirii (*akolasia*) promovate de sofistul Calicles în dialogul platonician *Gorgias*. Socrate obiectează și propune necesitatea de a se guverna pe sine însuși, cu alte cuvinte, necesitatea de a fi cumpătat (*sophron*), stăpân pe sine (*enkrates*) și a comanda plăcerilor și pasiunilor”<sup>32</sup>, înainte de a gândi să-i dirijezi pe alții. Reprezentant al platonismului, așa cum este cunoscut în istoria filosofiei, Plutarh la fel ca și Platon denunță destrăbălarea și lipsa stăpânirii de sine. În *Viața lui Dion* din lucrarea sa *Vieți paralele*, vom afla cum Platon este cel care, rugat de Dion, va încerca să-l învețe pe tiranul Dionysios cel Tânăr *cumpătarea (sophrosyne)* și *stăpânirea de sine (enkrateia)*. Astfel,

„dacă își va forma (*diakosmetheis*) caracterul pe principiile virtuții și după ce se va fi asemănat cu cel mai divin și mai frumos model de ființe, cel sub conducerea căruia universul docil iese din haos (*akosmia*) pentru a deveni lume ordonată (*kosmos*), își va procura o mare fericire lui însuși dar și cetățenilor, căci toate lucrurile pe care le fac acum pentru el cetățenii, de nevoie și de frică, Dionysios le-ar obține atunci prin *bunăvoință, cumpătare (sophrosyne)* și prin *justiția (dikaiosyne)* unei autorități cu totul paternă, iar din tiran el ar deveni rege.”<sup>33</sup>

Poet al “iubirilor gingașe”, Ovidiu este de părere că adulterul nu trebuie comis. El propune astfel și o etică a iubirii în care putem încadra și versurile următoare, din *Epist. 19 a Heroidelor*, pe care le putem socoti adevărate precepte morale (*praecepta* este un cuvânt întâlnit frecvent în opera poetului sulmonez):

“*Elige de vacuis quam non sibi vendicet alter: / Si nescis, dominum res habet ista suum. / Fată ce-i slobodă-alege-ți, ce nu ți-o va cere un altul./ Dacă nu știi ce râvnești, află că are stăpân.*”

O idee asemănătoare o vom regăsi și în Cartea I din *Arta iubirii*:

“*Nupta virum timeat, rata sit custodia nuptae,/ Hoc decet, hoc leges, iusque pudorque iubent.*”/ “Aibă soția de soțul ei teamă și fie păzită; / După cuviință și legi e drept să fie așa.”<sup>34</sup>

Descrierea armoniei dintre cei doi soți o regăsim și în cartea a VIII-a a *Metamorfozelor*, unde poetul ne prezintă mitul lui Philemon și Baucis.<sup>35</sup> Plutarh scrie un tratat *Praecepta coniugalia* ce cuprinde sfaturi utile pentru cei căsătoriți. În opinia sa, într-o căsnicie nu este permis adulterul, căci atunci nici soțul și nici soția nu pot avea o viață fericită.

<sup>29</sup>*Ibidem*.

<sup>30</sup>Inochentie Micu Klein, Ioan, *op. cit.*, pp. 30-31.

<sup>31</sup>*Ibidem*, pp. 164-165.

<sup>32</sup> Platon, *Gorgias*, 491 d-e.

<sup>33</sup> Plutarh, *Bioi paraleloi (Vieți paralele)*, *Dion*, 10.1, trad. ns. Vezi și traducerea lui N. I. Barbu, *Vieți paralele*, vol. V, Editura Științifică, București, 1971, pp. 253 – 254. Dion era unchiul tiranului Dionysios cel tânăr al Siracuzei. În *Viața lui Dion*, Plutarh relatează încercările lui Platon de a-și pune în aplicare ideile filosofice cu privire la conducătorul unei cetăți.

<sup>34</sup> Cf. Inochentie Micu Klein, Ioan, *op. cit.*, pp. 40- 41.

<sup>35</sup>*Ibidem*, pp. 148-149.

Evident că mai sunt și alte valori morale comune: prietenia, iubirea, fericirea, binele (după Ovidiu, binele este îndepărtat din mijlocul nostru mai grabnic și mai înainte decât răul: *Tristia, Elegia 6, C.II; Binele suprem – meliora* - se cuvine mai degrabă să fie făcut decât implorat: *Metamorfoze*, Cartea a VII-a), plăcerea (“Prin plăceri nu se ajunge la stele”: *Triste, elegia I*), legile, căsătoria.<sup>36</sup> Spațiul nu ne permite să le analizăm pe toate în studiul de față.

Remarcabilă este însă *Metamorfoza lui Romulus în Quirinus*, pentru meritele deosebite din timpul vieții, pe care o regăsim atât la Ovidiu, în *Metamorfoze* (cartea a XIV-a), cât și la Plutarh, în *Vieți paralele, Viața lui Romulus*. Doar că Plutarh face și o paralelă cu *Viața lui Tezeu*. După Ovidiu, Romulus, care este fiul lui Marte, va fi răsplătit (*praemia*) de către Jupiter, fiind metamorfozat în Quirinus și primit în cer, alături de ceilalți zei:

„Nu ca alți regi, îl ia; muritorul lui trup se destramă, / Unda subțire de aer tăind, cum în cer se topește / Plumbul zvârlit de o praștie mare. În loc se ivește-un / Chip frumos, care-i vrednic să se întindă în cer, / Pe paturi de zei: e Quirinus.....<sup>37</sup>”.

La Plutarh, vom afla întreaga poveste a lui Romulus, de la naștere până la apoteoză. În final, acesta îi vorbește lui Iulius Proculus, rugându-l să le transmită romanilor „că dacă vor uni în viața lor înțelepciunea cu bărbăția, vor ajunge la cea mai mare putere omenească! Eu voi fi pentru voi un zeu protector, Quirinus”.<sup>38</sup>

Una dintre cauzele relegării, *carmen*, nu înseamnă încălcarea vreunei legi, prin urmare nu ține de domeniul dreptului, și nu ar fi trebuit să se ajungă la o pedeapsă de natură juridică. Edictul imperial al lui Augustus este legea care l-a condamnat la o pedeapsă grea pentru un cetățean roman și poate prea aspră pentru Ovidiu. Se observă aici că în acea perioadă nu se făcea o distincție clară între justiție și etică. Căci acuzațiile care i se aduc țin de domeniul eticii. Termenul *carmen* este cel care desemnează opera sa *Ars amatoria*, pentru care Ovidiu a fost acuzat de imoralitate.

“Conținutul unei astfel de opere – constată N. Lascu – sub diverse aspecte crud și imoral, era în stridentă antiteză cu toate tentativele, adesea de largă respirație și clarvăzătoare făcute de Augustus pentru a readuce societatea timpului său la *Mos Maiorum*: iritarea lui Augustus devenise intoleranță față de imoralitatea în expansiune... De aceea principele, restaurator al moralității, a hotărât să-l lovească”<sup>39</sup>.

Suntem de părere că lui Ovidiu i-au mai lipsit și arta de a negocia, de a comunica, arta diplomației în relația cu Principele și cu cei de la curtea imperială. În schimb, Plutarh a fost un adevărat „maestru” în acest domeniu, iar finețea cu care a încercat corectarea defectelor, eleganța în comportament și în arta discursului l-au apropiat de împărați precum Traian și Hadrian, care au ajuns să-i ceară sfaturile. Ovidiu și-a petrecut ultima parte a vieții departe de locul natal, de Sulmona, singur și trist, printre geți. Chiar și după moartea lui Octavian, el nu s-a mai bucurat de revenirea în patria sa, și nici de respectul și onoarea de care avusese parte odinioară, la curtea imperială. Plutarh însă, a revenit la Cheronea în ultima parte a vieții, căci își iubea și el melegurile natale, deși se bucura de respect la curtea imperială.

Chiar dacă nu a construit un sistem filosofic ca Platon și Aristotel, Plutarh este totuși filosof și moralist, fiind cunoscut în istoria filosofiei ca adept al platonismului mediu<sup>40</sup>, alături de Apuleius. În schimb Ovidiu, în pofida valorilor etice și a unor probleme reale de filosofie pe care

<sup>36</sup>*Ibidem*.

<sup>37</sup> Ovidiu, *Opere*, Editura Gunivas, Chișinău, 2001, p. 620.

<sup>38</sup> Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I, traducere de N. I. Barbu, Editura Științifică, București, 1960, pp. 83 - 84.

<sup>39</sup> Lascu, Nicolae, *Pentru clasicism*, Editura Dacia, Cluj- Napoca, 1997, pp. 102-103.

<sup>40</sup> Copleston, Frederick, *Istoria filosofiei*, vol. I: *Grecia și Roma*, Editura All, București, 2008, pp. 406-409.

le găsim în opera sa, putem cel mult să afirmăm că are doar încercări timide în domeniul filosofiei, așa cum remarcă și Gh. Vlăduțescu<sup>41</sup>.

## **BIBLIOGRAPHY**

1. Aristotel, *Etica nicomahică*, traducere de Stella Petecel, Editura IRI, București, 1998.
2. Curtius, Ernst Robert, *Literatura europeană și Evul Mediu latin*, Editura Univers, București, 1970.
3. Inocențiu Micu-Klein, Ioan, *Carte de înțelepciune latină (Illustrium poetarum flores)*, Ediție de Florea Firan și Bogdan Hâncu, Editura Științifică, București, 1992.
4. Ovidius, *Metamorfozele*, vol. I-III, în românește de Traian Lazarovici, Editura Europolis, Constanța, 2007.
5. Ovidius, Naso Publius, *Heroide; Amoruri; Arta iubirii; Remediile iubirii; Cosmetice*, traducere de Maria-Valeria Petrescu, Editura Minerva, București, 1977.
6. Ovidius, Naso Publius, *Opere*, ediție îngrijită de Dorin Onofrei, Editura Gunivas, Chișinău, 2001.
7. Ovidiu, *Metamorfoze*, ediție îngrijită de Grigore Tănăsescu, Editura Ion Creangă, București, 1988.
8. Ovidiu, *Opere*, Editura Gunivas, Chișinău, 2001.
9. Plutarh, *Vieți paralele*, vol. I- V, traducere de N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1960.
10. Plutarque, *Oeuvres Morales*, tome I-XV, Les Belles Lettres, Paris, 1988-2004.
11. Vidam, Teodor, *Orientări și mize ale gândirii etice contemporane*, Editura Ardealul, Târgu-Mureș, 2009.
  
13. Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Roma Antică*, Editura Albatros, București, 1991.

---

<sup>41</sup> Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Roma Antică*, Editura Albatros, București, 1991, p. 213: Ovidiu este amintit aici la capitolul *Ale încercări filosofice*.